

neposredno od Aristotela, nego posred(ova)no ili predajom grčkog filozofa Porfirija [...]” (str. 431). Poglavlje, osim Čvrljkova glazbeno-teorijskog pojmovnika te isto tako njegova popisa brojnih izdanja spisa *Περὶ ἀκουστών* u Petrićevu latinskom prijevodu, sadrži i cjelovit tekst Petrićeva prijevoda na latinski jezik pod naslovom *De audibilibus*, kao i tekst prijevoda Krešimira Čvrljka na hrvatski jezik pod naslovom *O čujninama*.

Knjiga *Zlato i srebro hrvatskoga renesansnog humanizma i latinizma* svojom tematikom i količinom korisnih podataka korisno je djelo za svakog proučavatelja renesansne filozofske misli, ali i za svakog tko želi saznati nešto više o hrvatskim renesansnim kulturnim, znanstvenim i duhovnim kretanjima.

Ivana Skuhala Karasman
ivana_skuhala@net.hr

Novi agresivni ateizam

Daniel DENNETT, *Kraj čarolije*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2009., 447 stranica.

Daniel Clement Dennett američki je znanstvenik i filozof, profesor na sveučilištu Tufts i suravnatelj tamošnjeg Centra za kognitivne studije. Napisao je trinaest knjiga i više od tristo znanstvenih radova, a za svoj je znanstveni rad dobio nekoliko nagrada i počasnih doktorata. Njegovo osnovno interesno područje je filozofija uma na temelju empirijskih znanosti, a osobito je aktivan u raspravi oko evolucijskog pogleda na cjelokupnu ljudsku stvarnost, nadasve u kritici religije, svrstavajući se na stranu novih ateista, zastupajući njihova stajališta.

Knjiga *Kraj čarolije* izrazito je opširna, bogata različitim podatcima iz raznih grana znanosti. Podijeljena je u tri dijela: prvi dio donosi uvod u temu, u drugome je dan prikaz evolucije religije, dok u trećem dijelu autor promatra današnju religiju te donosi kratke, ali jasne smjernice za buduće ophođenje s religijom. Na kraju, u dodatcima A, B, C i D autor donosi kratke eseje o nekim temama kojih se dotaknuo u knjizi, a za koje je smatrao da bi ih trebao pojasniti.

Prvi dio knjige podijeljen je na tri poglavlja. Prvo poglavlje nosi naslov *Kraj koje čarolije?* i u njemu se autor bavi ponajprije

pitanjem zašto uopće prekidati čaroliju koju religija nudi. U tom se poglavlju nalazi autorova radna definicija religije (20). Autor također izražava i brani svoj stav o religiji kao prirodnoj pojavi (35–38), i upravo kada je usmjerio čitateljevu pažnju na taj svoj stav, u drugom poglavlju (*Nekoliko pitanja o znanosti*) pokušava obraniti znanost i njezinu metodologiju od napada nepovjerenja i neslaganja. Inzistira na religiji kao prirodnoj pojavi, čime želi reći da je i ona (kao prirodna pojava) objekt prirodnim znanostima, kojih je objekt sve što je u prirodi (ili sve što je priroda). Današnje stanje odnosa religija – kultura rezultat je dvostoljetne „dobročudne suzdržanosti znanstvenika“ koja nije donijela ništa dobro i koja se treba prekinuti. U trećem se poglavlju (*Zašto se događaju dobre stvari?*) autor okreće pitanju korisnosti religije, u svjetlu evolucijske biologije, te nastoji ocrtati obrise jednoga mogućeg znanstvenog utemeljenja religije. Unutar paradigme evolucijske biologije važno mjesto zauzima pitanje koristi (*cui bono?*) koju neki djelatnik ima od pojedinih sposobnosti ili fenomena. Autor priznaje da religija mnogim ljudima čini dobre stvari u životu i da je uglavnom korisna, ali ipak zahtijeva oprez. Tko ima korist od religije? Autor smatra da je religija neka vrsta (memskog) parazita i da krajnju korist od religije ima religija sama (tj. religijski memopleksi). Uzevši u obzir da je polazište i temelj autorova razmišljanja teorija evolucije, autor predstavlja nekoliko teorija o podrijetlu religije. Te teorije imaju evolucijska utemeljenja, a radi se o teoriji bisera (religija kao usputni proizvod nečeg drugog), simbiotskim teorijama, i teoriji o sklonosti prema slatkome (91–99). Na kraju prvog dijela autor opet ponavlja i naglašava svoje nosive postavke, zaključujući da je religija dostupna znanstvenoj metodologiji i da je evolucijski utemeljena.

U drugom dijelu (*Evolucija religije*) autor nastoji ukratko ocrtati ta evolucijska utemeljenja religije, ukazujući u pet poglavlja drugog dijela na bitnu pozadinu evolucije religije. U prvom poglavlju (*Korijeni religije*) drugog dijela, autor naglašava činjenicu da je religija kao takva pojava izrazito (biološki gledano) kasnijeg datuma. Organizirana religija (kakvu danas poznajemo) nastala je iz mnogo primitivnije prirodne religije. Prirodna pak religija dosta je starija značajka ljudske kulture (vjerojatno stara kao i jezik), a autor u ovom poglavlju želi ispričati “najbolju trenutačnu verziju priče kako su religije postale ono što jesu” (111). U daljnjem tekstu navodi mnoštvo radova i istraživanja raznih autora iz raznih grana znanosti (antropologija, psihologija, ekonomija, biologija, sociologija...), koje se pobliže bave temom koja zanima autora.

Autor želi istaknuti činjenicu da su pučke religije nastale bez nekog svjesnog ili namjernog nacrtu u neovisnim procesima biološke i kulturne evolucije. Uz razvoj religije nužno je, uz kulturnu, vezana i biološka evolucija, jer „želimo li razumjeti religiju trebamo razumjeti evoluciju mozga“ (114). Drugo poglavlje (*Religija: rani dani*) svojevrstni je kratak pregled samog početka religije. Autor ukazuje na memske dizajne koji su religiju doveli do onog što ona danas jest. Ono što je prethodilo religiji, jest mogućnost očaranosti i čuđenja “protuintuitivnim entitetima nalik na djelatnike” (131). Upravo je ta mogućnost očaranosti i čuđenja odgovorna za pokretanje mehanizama ponavljanja i replikacije. U korijenu religije dakle leži ta ljudska mogućnost koja je uglavnom bila usmjerena prema umrlim predcima, a tek kasnije prema raznim božanstvima. Dva su fenomena još jako važna u dizajniranju religije, a to su proricanje i rituali iscjeljivanja. Oba se fenomena prenose kulturno, a ne genski. I proricanje i rituale iscjeljivanja nalazimo diljem svijeta i upravo oni najuspješnije konkuriraju za memske začetnike religije. Uspješnost kopiranja osigurava se strategijom pravila većine. Autor ovdje govori o prirodnoj religiji, ali se ta utemeljenja mogu iščitati i u današnjim organiziranim religijama. Kako je ljudska kultura rasla, tako se pučka (prirodna) religija transformirala u organiziranu religiju. U trećem poglavlju (*Evolucija upravljanja*) autor iznosi hipotezu da je organizirana religija nastala opet nesvjesnim dizajnom, zadovoljavajući potrebe ljudske kulture koja postaje staloženija, raznovrsnija. Važnu ulogu u pretakanju pučke religije u organiziranu religiju ima *izum timskog duha* (ujedno i naslov četvrtog poglavlja drugog dijela) koji se može promatrati pod dva vida: mravlja kolonija i(li) korporacija. Autor predstavlja i jedan i drugi vid (181–190), te on sam nekako nastoji načiniti sintezu tih dvaju vidova, naglašavajući kako teorija mema uspijeva objediniti i evolucijska utemeljenja religije (tj. nesvjesni proces i mehanizme), i racionalni, slobodni (k tome naknadni) izbor pojedinca (187). Ta sprega svjesnoga i nesvjesnog, tvrdi autor, najlakše se iščitava iz reformatorskih (obnoviteljskih) pokreta ili općih sabora, kada religijski vođe postaju memetički inženjeri koji se svjesno upuštaju u dizajn same religije u nakani da ga poboljšaju (197). Središnji dio čitave knjige peto je poglavlje drugoga dijela (*Vjerovanje u vjerovanje*) u kojem autor predstavlja svoj model rađanja religija, a koji je usko vezan uz teoriju intencijskih objekata. “Intencijski objekti su stvari o kojima netko može razmišljati” (211). Autor iznosi ovu definiciju za koju unaprijed kaže da je nezadovoljavajuća (211) i ubrzo identificira

Boga s intencijskim objektom. "Doista je očito da Bog kao intencijski objekt igra moćnu ulogu, ali to ne govori ništa o tome postoji li Bog" (216). Autor dalje uvodi razlikovanje između vjere u Boga i vjere u vjerovanje u Boga (220). Kaže kako mnogi (velika većina) ljudi vjeruju kako vjerovanje u Boga postoji. U tom pogledu je sasvim "moguće biti ateist i vjerovati u vjerovanje u Boga" (221). Oni drugi koji vjeruju u Boga, ujedno vjeruju i u vjerovanje u Boga, pa stoga, zaključuje autor, "postoji ustvari više ljudi u svijetu koji vjeruju u vjerovanje u Boga nego onih koji vjeruju u Boga" (222), i ubrzo dodaje: "ako itko doista vjeruje u Boga" (223). Autor zatim progovara o razlikovanju između vjerske (religijske) i znanstvene vjere. Znanstvena vjera utemeljena je na razumljivosti znanosti. Religiozna vjera uvelike je zaogrnuta debelim plaštem nerazumijevanja, tj. uopće nedostatkom mogućnosti razumijevanja. U objekte religiozne vjere treba se "naprosto vjerovati" (237) i nije ih moguće ispitati jer "na temeljnoj neshvatljivosti Boga ustraje se kao na središnjoj postavci vjere, a i za dotične tvrdnje kaže se da sustavno izmiču svačijem shvaćanju" (220). Objekti znanstvene vjere su dokazivi, religiozni nisu takvi, te stoga religiozni autoritet stavlja veći naglasak na ortopraksiju, a manji na ortodoksiju. Posljedica je ta da čak ni oni koji ispovijedaju religiozne istine, ne znaju doista što to ispovijedaju.

Treći dio knjige (*Religija danas*) bavi se pitanjem što nam je činiti danas kad imamo mogućnost istraživanja sa znanstvene strane i realnu prijetnju od strane religioznog fundamentalizma. Potrebno je stvoriti klimu tolerancije i međusobnog uvažavanja, koja će otvoriti širom vrata mogućnosti da se napokon premosti duboki jaz koji dijeli znanost i religiju. Prvo poglavlje trećeg dijela nosi naslov *Ususret potrošačkom vodiču za religije*, u kojem autor kritički progovara i vrednuje religiju današnjeg vremena, kao i sve one blagodati koje ona današnjem čovjeku nudi. Autor prezentira razna istraživanja s područja zdravstva (utjecaja religije na zdravlje pojedinca), molitve i predodžaba Boga koja su provedena u posljednjih nekoliko desetljeća u Americi, te zaključuje kako svi rezultati (kakvi god oni bili) nemaju veze s činjenicom jesu li ili nisu neka religijska vjerovanja istinita jer je „moć lažnog vjerovanja u poboljšanje ljudskih sposobnosti već dokazana“ (269). Drugo poglavlje (*Moral i religija*) posvećeno je odnosu morala i religije. Čini li nas religija moralnima, i da li je Bog temelj moralnosti? Na ta pitanja, kaže autor, često odgovaramo brzopleto i potvrdno, no možda je potrebno ipak zastati, razmisliti i, uzevši u obzir sve spoznaje koje nam znanost omogućuje, ponovno odgovoriti

argumentiranim dokazima. Zahvaljujući toleranciji i civilizacijskom, znanstvenom i tehnološkom napretku, danas imamo mogućnost mnogo toga učiniti i postoji široko polje onoga što svaki pojedinac može učiniti, ali se moralno shvaćanje (ono što bismo trebali učiniti) nažalost nije razvijalo jednakom brzinom kao tehnološki razvoj (289). Autor smatra da je jedan od razloga zašto povezujemo religiju s moralom (i obrnuto) u delegaciji moralne odgovornosti (291) koja se odvija od ljudskog djelatnika prema božanstvu. Zaključak je ovoga poglavlja čvrsta sumnja u povezanost religije i morala (tj. da je religija predziđe moralnosti) i stav da je iluzija "navodna veza između duhovnosti i moralne dobrote" (302). Treće poglavlje (*I što nam je sada činiti*) nudi odgovore na neka prije postavljena pitanja. To je poglavlje ujedno i posljednje, a autor u njemu donosi kratke smjernice i odrednice za daljnji put znanstvenog istraživanja religije koje bi se trebalo nastaviti usprkos nerazumijevanju s kojim se znanstvenici u svom radu susreću.

Ukratko, predstavljena knjiga koja kritizira religiju može se očima vjernika promatrati kao dobra i korisna samo ukoliko otvara prostor za pročišćavanje ideje Boga i njezino stavljanje na čvršće temelje, a ne ako je osiromašuje i degradira. Kritika religije novog ateizma općenito je u svojim temeljnim postavkama usmjerena agresivno i degradirajuće prema vjeri u Boga, stoga predstavlja osiromašenje i redukcionističko shvaćanje, ne samo religije nego i kulture, morala, smisla i ostalih nosivih fenomena koji okružuju i konstituiraju čovjeka. Ova knjiga doduše progovara ponešto smirenijim tonom i nije toliko agresivna, ali poručuje isto. Autor u svojem zahtjevu znanstvenog utemeljenja pojedinih fenomena (a nadalje utemeljenja religije u predstavljenoj knjizi) prelazi preko granice dopuštenoga, inzistirajući na znanstvenom naturalizmu i sociobiologizmu koji kao misaoni sustavi ipak dokidaju sami sebe. Autorova argumentacija i modeli kojima objašnjava nastanak i razvoj religija uvelike su neutemeljeni ili, točnije, utemeljeni na subjektivnoj i ideološki obojenoj interpretaciji fenomena što ipak izmiču čovjekovu pogledu i znanstvenoj aparaturi, koja ne može obuhvatiti cjelokupnost fenomena koje promatra (u konačnici jer je i sama znanost jedan dio te cjeline). Autor nudi donekle sustavan i znanstven pogled na stvarnost religija, ali ipak ostaje zatočen unutar ideoloških okvira sustava novog ateizma, koji je kao takav utemeljen na Darwinovoj teoriji evolucije, sociobiologiji i nadalje ateizmu. Stoga je takav pogled na religiju za vjernika neprihvatljiv.

Bruno Petrušić
bpetrusi@kbf-st.hr